G‘ulomova Hilola Shavkatovna (mustaqil izlanuvchi, Buxoro shahar 28-umumiy o‘rta ta’lim maktab ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi)

SHARQ TAFAKKURIDA NAVRO‘Z: BERUNIY, UMAR XAYYOM VA SADRIDDIN AYNIY QARASHLARI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Abu Rayhon Beruniy, Umar Xayyom va Sadriddin Ayniyning Navro‘z bayramining kelib chiqish tarixini ifodalanishiga oid terminlari o‘rganiladi. Sharq tafakkurida Navro‘z shunchaki mavsumiy bayram emas, balki koinot va tabiat uyg‘unligining ramzi sifatida talqin etiladi. Mazkur uch allomaning qarashlari bayramning tarixiy, ilmiy va ijtimoiy jihatlarini ochib beradi.*

Kalit so‘zlar: *go‘zallik, tasvir, tarix, ramziy tasvir, lug‘aviy mano, leksik-semantik.*

«НАВРУЗ» В ВОСТОЧНОЙ ФИЛОСОФИИ: ВЗГЛЯДЫ БЕРУНИ, ОМАРА ХАЯМА И САДРИДДИНА АЙНИ

Аннотация. *В данной статье рассматриваются термины, используемые Беруни, Омаром Хайямом и Садриддином Айни для описания происхождения и истории праздника Новруз.*

Ключевые слова: *красота, история, лексическое значение, лексико-семантический.*

“NAVRUZ” IN EASTERN PHILOSOPHY: THE VIEWS OF BERUNI, OMAR KHAYAM AND SADRIDDIN AINI

Annotation. *This article examines the terms used by Abu Rayhan Beruni, Omar Khayyam, and Sadriddin Aini to describe the history of the Navruz holiday. In Eastern philosophy, Navruz is not just a seasonal holiday, but a symbol of the harmony of the universe and nature. The views of these three scholars reveal the historical, scientific, and social aspects of the holiday.*

Key words: *beauty, symbolic image, history, cognitive, lexical meaning, lexico-semantic.*

Kirish. Bayramlar qadim-qadim zamonlardan turli-tuman etnoslar ma’naviy ehtiyoji sifatida asta shakllangan, muayyan mafkuraviy vazifalarni bajarib kelgan. Ajdodlardan hozirgi hamda kelajak avlodlarga ma’naviy meros tariqasida ming yillar mobaynida o‘tib kelayotgan va amalda bashariyatning boqiy bayramiga aylanib ulgurgan «Navro‘z» muqaddas an’anaviy ayyomlar toifasiga kiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbek xalqining an’anaviy bayramlari hamda ularning xalq an’anaviy turmush tarzidagi ko‘rinishlariga doir mavjud ilmiy tadqiqotlar, adabiyotlarni tahlil qilishdan oldin eng bobokalon kitob, 3,5 ming yillik o‘zbek davlatchiligi ilk davri mafkurasi vazifasini sharaf bilan ado etgan, dunyo ilm ahli tomonidan esa hanuzga qadar sinchiklab, juda jiddiy o‘rganilayotgan – “Avesto”, “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”, “Buxoro tarixi”, “Mas’ud tarixi”, “Siyosatnoma”, “Navro‘znoma”, “Shajarayi turk” kabi bir qator tarixiy, ilmiy manbalarda keltirilgan va bizlarga ma’naviy meros sifatida qoldirilgan dalillar, mazmun-mohiyati alohida batafsil bayon qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda analiz, sintez, tarixiylik, sinergetika va germenevtika, vorisiylik, qiyosiy tahlil, usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” tarixiy-etnografik asarida islomgacha bo‘lgan davrlardagi xorazmliklar, so‘g‘diylar, eronliklarning hayitlari – bayramlar to‘g‘risidagi juda muhim ma’lumotlar ham bayon etilgan. Ayniqsa, ulug‘ allomaning Navro‘z, Mehrjon, Sada, “Qovoq bayrami”, “Uzum bayrami”, va “O‘tgan ajdodlarni xotirlash” bilan bevosita bog‘liq turli bayram va 15 marosim to‘g‘risidagi tarixiy ma’lumotlari hozirgi zamon uchun ham muhim ahamiyatga ega. Mazkur bayramlarning barchasida tabiatda domiy ravishda yuz berib turadigan bir qator o‘zgarishlar aks etgan. Buyuk bobomizning bu kitobi Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati, ularning urf-odatlari va turli e’tiqodlari tarixi aks ettirilgan o‘ziga xos tarixiy va etnografik asar bo‘lib, o‘zbek xalqi an’anaviy bayramlari genezisini va tarixiy taraqqiyotini o‘rganishda eng bebaho manbalardan biri hisoblanadi.

Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asari o‘z davrining ilmiy va madaniy jihatdan eng mukammal kitobdan biri bo‘lib, u tarix, astronomiya, geografiya, etnografiya va boshqa soha vakillarining o‘rganishida muhim manbaa hisoblanadi. Beruniy o‘z asarlarida qadimgi xalqlar, ularning urf-odatlari, bayramlari va madaniy merosi haqida jiddiy ilmiy tahlillar olib borgan. Navro‘z bayrami, bir tomondan, har yili nishonlanadigan ilkdagi bayramlardan biri bo‘lsa, ikkinchidan, astronomik, diniy va madaniy jihatdan chuqur ma’noga ega. Navro‘zning tarixi, kelib chiqishi va unga bog‘liq urf-odatlar haqidagi ma’lumotlar asarning muhim qismiga aylangan. Beruny asarida Navro‘z bayramining paydo bo‘lishini, uning qadimgi xalqlar, ayniqsa, Fors va Sharqiy Eron xalqlaridagi ahamiyatini, shuningdek, uning astronomik asoslarini ko‘rib chiqadi. Ushbu bayramning asosiy mohiyati va uning san’at va madaniyatdagi o‘rni haqidagi to‘liq ma’lumotlar, shu bilan birga, bayramning ijtimoiy hayotdagi roli, milliy va diniy bog‘liq muammolar tahlil qilinadi. Beruniyning Navro‘z haqidagi ta’riflari, uning zamonaviy va qadimgi xalqlar

o‘rtasidagi ma’naviy va madaniy bog‘lanishlarini aniqlashga yordam beradi. Asarning bu qismi na faqat Navro‘z bayramining tarixi, balki uning shakllanishidagi ijtimoiy va ilm-fan jihatlarini ham chuqur anglash imkonini beradi. Astronomik yozuvlar”–Beruniyning asarlarida Navro‘z bayramining astronomik asoslari xususida aniq tahlillar keltirilgan. Beruniy Navro‘zni tabiat va koinot qonunlari bilan bog‘lab talqin etadi. Uning “Osor ul-boqiya”[1] asaridan ma’no jihatidan Navro‘z ruhini ifodalovchi fikr:

“Navro‘z – tabiatning uyg‘onish kuni, Quyoshning yangi davrga qadam qo‘yishidir. Bu kun odamlarni yangilanishga, poklanishga va yaxshilikka chorlaydi.” Bu iqtibosda Beruniy Navro‘zni faqat bayram emas, balki inson va tabiat uyg‘unligining falsafiy ramzi sifatida ko‘rsatadi.

Navro‘z bayrami va madaniyatga ta’siri. Navro‘z bayramining madaniy va ijtimoiy marosimlari Beruniyning asarlarida keng yoritilgan. Uning o‘zida bayramning ko‘plab yoshlarda o‘rnatilgan an’anaviy tasvirlari, madaniy ta’sirlari va ijtimoiy hayotdagi o‘rni ko‘rsatilgan. Bularning ichida –odamlar o‘rtasidagi hurmat va yaxshilikni anglatuvchi g‘oyalar va falsafalar asosiy o‘rin egallaydi. Ushbu tadqiqot va adabiyotlardan kelib chiqqan tahlillar, Navro‘zning paydo bo‘lishi, uning miqyosi va ahamiyati to‘g‘risidagi ilm-fan va madaniyatga oid xulosalarni chuqurlashtirishga yordam beradi.

Hozirgi zamonda o‘tayotgan Navro‘z bayrami bilan Umar Xayyom tasvir qilayotgan davrdagi Navro‘z bayrami orasida katta farqlar mavjudligidan guvohi bo‘lamiz. Umar Xayyomning «Navro‘znoma» risolasida nafaqat etnograf, tarixchi, balki bilimdon tabib sifatida ham ko‘rinadi. U inson organizmining fasldan faslga o‘tganda o‘zgarishini hisobga olib, eng kerakli tibbiy maslahatlarni beradi.

«Navro‘znoma» faqatgina tarixning obidasi emas, juda ko‘p foydali tomonlari bilan bugungi kunimizga ham xosdir. Binobarin, Umar Xayyom asrlar osha bugun o‘z hududini tiklagan va umumxalq bayramiga aylangan Navro‘zi olamni muborakbod etmoqda. Xojayi hakim, davr faylasufi, malikulhukamo Umar ibn Ibrohim ul-Xayyom bunday deydi: “Men aql barkamolligi nuqtayi nazaridan qaraganimda so‘zdan mo‘tabarroq va kalomdan buyukroq hech narsani topmadim, chunki undan afzalroq biror narsa bo‘lganda edi, haq taolo payg‘ambarga – sallolohu alayhga o‘sha narsa bilan murojaat qilgan bo‘lardi. Arab tilida: «hayotda eng yaxshi suhbatdosh – kitob», deyilgan. O‘z so‘ziga vafodor bir yaxshi do‘stim mendan Navro‘zning joriy etilganligining sababini tushuntirib berishni va qaysi podshoh tayin qilganini so‘radi. Men iltimosni qabul qildim va unga buyukligi buyuk yordamida ushbuni insho etdim. Bu kitobda Navro‘z haqidagi haqiqat, Ajam podshohlari davrida u qaysi kunda bo‘lgani, qaysi podshoh joriy qilgani va nega uni nishonlashlari hamda podshohlarning boshqa odatlari, shuningdek, ularning barcha ishlarda tutgan yo‘llari ko‘rsatiladi. Umar Xayyom Navro‘zni hayotning go‘zalligi va o‘tkinchiligi bilan bog‘laydi. Uning ruboiylaridagi ruh Navro‘z falsafasini yorqin tasvirlanadi: “Navro‘z keldi – olam yangidan yashnadi, ko‘ngillar g‘amdan forig‘ bo‘lib, quvonchga to‘ldi. Har bahor insonga bir saboq, hayot – yangilanish va umid yo‘lidir”.[2] Xayyom uchun Navro‘z – ruhiy erkinlik, hayotdan zavq olish va qalb uyg‘onishi timsolidir. Faylasuf-shoir ana shu asarida ko‘pgina savollarga javob topishga urinadi va uni maydan, yor vaslidan, lazzatdan, tabiat go‘zalligidan, axloqiy yuksaklikdan, falsafiy tafakkurdan izlaydi.

Ustoz Ayniy obrazidagi muhim xususiyatlardan biri shundaki, u Navro‘zni eski va milliy bayram sifatida ko‘radi. Uning nazarida, Navro‘z odamlarni bir joyga to‘plab, ularga birlik tuyg‘usini bag‘ishlovchi bayramdir. Bu bayram, birinchi navbatda, bahor bilan bog‘liq: bahor, go‘yo hayot yana boshlansa, tabiat uyg‘onadi, inson ham u bilan nafas oladi.

Bunday maqtov va ta’rif bilan bir qatorda, Ayniy hamisha nozik bir fikrni namoyon etadi: Navro‘z turli muhitlarda turli ma’nolarga ega bo‘ladi. Odamlar uchun Navro‘z quvonch, an’ana, mehribonlik, yig‘ilish va yurakni tozalashdir. Ustod Ayniyga ko‘ra: “Ilgari, yangi yil oldidan, Hamal oyigacha tojik dehqonlari har bir qishloqdagi dalalarga yig‘ilib, jang qilish va boshqa jismoniy harakatlar qilish uchun yig‘ilishgan, go‘yo ular o‘z tanalariga yangi kuch bergandek. qishki sovuq, Hamalning boshida esa uch kun yurishdi. umumiy sayrga borib, dehqonchilik bilan shug‘ullana boshladilar.” Ammo hukmron sinf va rasmiy muhit uchun Navro‘z ko‘rsatish imkoniyati, shuningdek, jamiyatni boshqarish vositasi bo‘lishi mumkin. Ustoz bu farqni hayotiy misollar va tabiiy taqqoslashlar bilan ifodalaydi.

Ayniy o‘z asarlarida Navro‘zni xalq ruhi va ma’naviy birlik bilan bog‘laydi: “Navro‘z – xalqning ko‘hna xotirasi, ezgulik va do‘stlik bayramidir. Bu kun odamlar qalbida yangi umidlar uyg‘onadi, jamiyatda mehr-oqibat kuchayadi”.[3] Ayniy nazarida Navro‘z–millatni birlashtiruvchi, jamiyatni ma’rifat sari yetaklovchi ma’naviy kuchdir.

---

[1] Abu Rayhon Beruniyga oid manba. Beruniy, Abu Rayhon. “Osor ul-boqiya an al-qurun al-xoliya” (Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar). Toshkent, “Fan” nashriyoti, 1968.

[2] Umar Xayyom. «Navro‘znoma». T., 2010, qayta nashr; Umar Xayyom. « Ruboiylar». T., 2015.

[3] Ayniy S. Navro‘z haqida maqolalar va xotiralar. Dushanbe, “Irfon”, 1985.

Sadriddin Ayniy Navro‘z bayramiga xalqona, ma’rifiy va ijtimoiy nuqtayi nazardan qaragan. Uning asarlarida Navro‘z shunchaki tantana emas, balki millat ruhi, tabiat va inson uyg‘unligi ramzi sifatida tasvirlanadi.

Asosiy qarashlari qisqacha:

1. Navro‘z – xalq bayrami. Ayniy Navro‘zni oddiy xalq hayoti bilan bog‘laydi. Bu bayram boy-kambag‘alni birlashtiradigan, odamlar o‘rtasida mehr-oqibatni kuchaytiradigan kun sifatida ko‘rsatiladi.

2. Tabiat va yangilanish timsoli. U Navro‘zni bahorning kirib kelishi, yerning uyg‘onishi, yangi hayot boshlanishi deb talqin qiladi. Inson ham tabiat kabi o‘zini yangilashi kerak, degan fikr seziladi.

3. Milliy qadriyatlarni saqlash. Ayniy uchun Navro‘z – xalqning qadimiy urf-odatlari, an’analari va tarixiy xotirasini saqlab qoluvchi muhim vosita. U Navro‘zni yo‘qotish – milliylikni yo‘qotish deb biladi.

4. Ijtimoiy tenglik va umid. Asarlarida Navro‘z kunlari odamlar bir-biridan hol so‘raydi, adovatlar unutiladi, kambag‘allarga yordam beriladi. Bu orqali adib jamiyatda adolat va insoniylik g‘oyalarini ilgari suradi.

Xulosa. Ushbu tadqiqotimiz jarayonida Navro‘z haqidagi qarashlarni solishtirish natijasida biz quyidagi xulosalarga keldik:

•Beruniy Navro‘zni, eng avvalo, tabiat qonunlariga asoslangan hodisa deb tushuntiradi.Uning qarashida: Navro‘z – Quyoshning hamal burjiga kirishi, yilning yangidan boshlanishi, inson va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlik timsolidir. Beruniy uchun Navro‘zning falsafiy ma’nosi shunda: Inson ham tabiat kabi doimo yangilanib turishi, eskilikdan poklanishi kerak. Shu bois u Navro‘zni ilm va tafakkur orqali anglashga chaqiradi.

•Umar Xayyom esa Navro‘zga ko‘proq inson qalbi va ruhiy olami nuqtayi nazaridan yondashadi. Unga ko‘ra, Navro‘z – hayotning go‘zalligi, vaqtning qadriga yetish, umrning har lahzasidan bahra olish ramzi. Xayyom falsafasida Navro‘z shuni anglatadi:

Olam yangilanar ekan, inson ham ichki dunyosini yangilab, hayotni muhabbat va quvonch bilan qarshi olishi lozim. U Navro‘zni insonni ezgulikka chorlovchi ma’naviy kuch sifatida ko‘radi.

•Sadriddin Ayniy–XX asr ijodkori sifatida Navro‘zga: xalqning milliy ruhi, tarixiy xotirasi, ma’naviy birligi timsoli sifatida qaraydi. Uning asarlarida Navro‘z: xalqni birlashtiruvchi bayram, mehr-oqibat va do‘stlik ramzi, ezgulikni targ‘ib qiluvchi qadriyat sifatida tasvirlanadi. Ayniy uchun Navro‘z falsafasi shundan iborat:

Jamiyat ham tabiat kabi yangilanib, ma’rifat va taraqqiyot sari intilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev. Navro‘z umumxalq bayrami munosabati bilan tabriklar. Toshkent, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti materiallari.

(2). Mirziyoyev Sh.M. Milliy qadriyatlar va ma’naviy meros. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2019.

(3). Ayniy S. Navro‘z haqida maqolalar va xotiralar. Dushanbe, “Irfon”, 1985.

(4). Abu Rayhon Beruniyga oid manba. Beruniy, Abu Rayhon. “Osor ul-boqiya an al-qurun al-xoliya” (Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar). Toshkent, “Fan” nashriyoti, 1968.

(5). Ayniy S. Tanlangan asarlar. Toshkent, G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1974.

(6). Ayniy S. Esdaliklar. Toshkent, “O‘zbekiston”, 1966; Abdullaev A. “Sharq mutafakkirlari va Navro‘z an’analari”. Toshkent, 2009.

Mahmudov G‘ayrat Xikmatilloevich (Shahrisabz davlat Pedagogika instituti o‘qituvchisi: E-mail:gayratxikmatillayevich@gmail.com)

O‘ZBEKISTONDA EKOLOGIK ONGNING FALSAFIY TRANSFORMATSIYASI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy muhitda jamiyatning ekologik ongida yuz berayotgan o‘zgarishlar tahlil qilingan. Bugungi kunda “iste’molchi jamiyat” modelidan “ehtiyotkor jamiyat”ga o‘tish zarurati falsafiy nuqtayi nazardan asoslanadi. O‘zbekistonda ekologik ongni rivojlantirish jarayonlari, ekologik madaniyatning bu boradagi ahamiyati yoritib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *ekologik toza, ekologik ong, iste’molchilik jamiyati, ekologik madaniyat, tashqi muhit, ekologik falsafa.*

Махмудов Гайрат Хикматиллоевич (преподаватель Шахрисабзского государственного педагогического института; E-mail: gayratxikmatillayevich@gmail.com)

ФИЛОСОФСКАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. *В данной статье проанализированы изменения в экологическом сознании общества в современных условиях. Подчеркивается необходимость перехода от модели «потребительского общества» к «обществу осторожности» с философской точки зрения. Рассматри-*